

על עולם ריק ממלאכים : ראיון עם הרמב"ם

לפני שנים ראיינתי את הרמב"ם עבור קציני הצבא. לא גיליתי אז ולא אגלה היום את דרך התקשורת שבינינו. העיקר, אל תחשדו שחלילה השתמשנו במדיום או במתקשר, או בהבלים אחרים בהם מאס הרמב"ם. לא יכולתי שלא לחזור אליו בפרשתנו זאת, עליה כתב ב'מורה נבוכים' שלו, בדברים שעוררו פולמוס שנשארו אקטואליים עדיין בעצם היום הזה.

- רבנו משה! אתה ביקרת את מי שחושב שיוכל להבין את התורה, "ספר שהוא הנחייה לראשונים ולאחרונים, בעברו עליו בקצת עתות הפנאי מן השתייה והמיניות, כעברו על ספר מספרי ההיסטוריה או שיר מן השירים!" (ח"א, ב). אתה דרשת עיון והתעמקות, אנא עזור לנו, להבין את פרשתנו, אברהם "יֵשֶׁב פֶּתַח הָאֵהָל כָּחֵם הַיּוֹם... הִנֵּה שְׁלֹשָׁה אַנְשִׁים נֹצְבִים עָלָיו", בהמשך מתברר שלא היו אלה עובדי אורח, אלא מלאכים. מלאכים? האם האדם בן-זמננו, החי בעולם של מכונות ורובוטים, יכול עדיין לחשוב על יצורים כאלה?

הרמב"ם: המקום שניתן לנו מוגבל, אז אומר, לשם הקיצור, ששלושה מובנים שונים יש למושג מלאך במקרא (מו"נ ב, ו). המובן הראשון בא לידי ביטוי בפסוק (תהילים קד, ד): "עֲשֵׂה מְלָאכָיו רוֹחוֹת - מְשַׁרְתָּיו אֲשֶׁר לִהְיוּ".

- המילה 'מלאך' היא מטפורה לכוחות הטבע?

הרמב"ם: מטפורה? מילה זאת אינה במילוני. מתרגמי, שמואל אבן תיבון, שפעל רבות כדי ליצור מינוח פילוסופי עברי, השתמש בביטוי המופלא 'מילה מושאלת'. השתמש במילה אך תחזיר אותה, ותשמור את המושג במשמעותו המקורית. 'מלאך' פירושו שליח, וכ'שם מושאל' הוא מתאר את כוחות הטבע כשליחי הקב"ה. כוחות הטבע ואף כוחות הנפש. רבי יוחנן דיבר על ה'מלאך שהוא ממונה על התאוה" (בראשית רבה פה, ח).

- האמנם תיאורי המלאכים במקרא מתאימים לפירושך? גם דבריו של ישעיהו (ו, ב):

"שָׁרְפִים עֹמְדִים מִמַּעַל לוֹ שֵׁשׁ כְּנָפִים שֵׁשׁ כְּנָפִים לְאַחַד..."

הרמב"ם: לפנינו המובן השני של 'מלאך'. המלאכים הם דמויות שבתוך החזון הנבואי של הנביא או בתיאורים ספרותיים, בפתיחת ספר איוב למשל. הנבואה נשלחת ממרום אל הנביאים, והם עוברים דרך הדמיון (שהוא עצמו מלאך, במובן הקודם), הדמיון הופך בידי הנבואה למכחול היוצר ציורים

פלסטיים. אלה הם המלאכים שעליהם נתפסה האומנות. יש ל'מלאך' מושג שלישי, שחושש אני, יהיה לכם קשה לקבל. אני האמנתי בחיי, שבנוסף לכוחות הטבע שכולנו מכירים, יש בעולם "שכלים נפרדים", הנעלים יותר מן האדם, דוגמת מושג נשכח: "השכל הפועל".

- אנו החלפנו אותו ב'ועד הפועל', וגם הוא נשכח.

הרמב"ם: מושגים אלה היו שייכים לעולם המדעי של זמני, אולם אני ממליץ לכם להרהר בהם. כדי להבין את כוונתי, חשוב על האנציקלופדיה של אחרית הימים, מאגר של ידע אוניברסלי, שנשמר אי שם, לא באמצעות נייר, סרטים או תקליטורים, אלא בצורה מופשטת. חשוב על אנטנה קוסמית, המשדרת באופן מתמיד את הידע על כל גווניו, ומאפשרת לאדם לתפוס אותו, את הפיסיקה שאיינשטיין גילה ואת המוסיקה שמוצארט שמע והעתיק. חשוב על זרקור מיוחד המאיר את עולמנו ומאפשר לנו לראות את האמיתויות המופשטות המסתתרות במציאות המוחשית שמסביבנו. אם יש יצורים מופשטים מעין אלה, הרי הם הסוג השלישי, של מלאכים.

- המספרים הם מלאכים ?

הרמב"ם: הם אידיאות, אולי עולם המתמטיקה כולו הוא מלאך. ואוסיף משהו, אף אם בכך לא אהיה פופולרי. בעולמך, מוסברת הפסיכולוגיה על ידי הביולוגיה, הביולוגיה על ידי הכימיה, הכימיה על ידי הפיסיקה, והפיסיקה - נסכים למען הקיצור - על ידי הקוסמולוגיה, הידע היסודי שלנו על העולם. בחיי האמנתי שמתחת לקוסמולוגיה מצויה הפסיכולוגיה. אמנם כן, רוב המושגים המדעיים שלי קרסו ונעלמו כלא היו. ואף על פי כן, לפעמים אני מרגיש בבית בעולמך. האם לא הופתעת שבתורת הקוונטים שלך, בבסיס הכל, הופיע הצופה ? סובייקט שנמצא מעבר לאובייקט. על כל פנים, לא יהיה אסון אם תתעלם מכל זה.

- גזלת מאתנו את שני המלאכים המלווים אותנו בשבת ?

הרמב"ם: לגיטימי מאוד שתמשיך להשתמש בשפה שירית כדי לבטא את עולמך הדתי. אכן מלווים אותך שני מלאכים, אלא שאלו מצויים בתוכך, אחד טוב ואחד רע, העונה על כרחו אמן.

- והמלאכים שבאו אל אברהם ואל לוט ?

הרמב"ם: הם היו דמויות שבחזונו הנבואי של אברהם.

- האמנם? האם לא צדק הרמב"ן כשהקשה עליך (בפירושו לבראשית יח, א) וטען שלדבריו "לא לשה שרה עוגות, ולא עשה אברהם בן בקר, וגם לא צחקה שרה, רק הכל מראה, ואם כן בא החלום הזה ברוב עניין".

הרמב"ם: אכן, כך הן מראות הנבואה, הבאות לאדם אחרי שנצטיירו על ידי הדמיון, לפעמים עשירים בפרטים משניים. התנהגותו של אברהם בחזון היא מופלאה, וממנה ניתן ללמוד רבות. הלוא כבר אמרו החסידים, אותם אתה הלוא מעריך, שטיהור החלומות היא מדרגה גבוהה, שעל האדם להגיע אליה. למרות פרויד, ואולי דווקא בעקבותיו.

- הרמב"ן לא נכנע והחריף את ביקורתו, ואינני רואה מענה אפשרי לקושיותיו. לפי דעתך "יצטרך לומר כן בענין לוט", דהיינו שגם המאורעות בסדום היו חלק של חזון נבואי, ו"לא באו המלאכים אל ביתו, ולא אפה להם מצות ויאכלו, אבל הכל היה מראה". הרמב"ן מכה בפטישו: "ואם יעלה את לוט למעלת מראה הנבואה איך יהיו אנשי סדום הרעים והחטאים נביאים", והלוא הם ראו את המלאכים, "ואלה דברים... אסור לשומעם אף כי להאמין בהם".

הרמב"ם: לא אענה על שאלות אלו, אך אפנה אותך אל דון יצחק אברבנאל, וזאת למרות שהוא כתב באירוניה על אחד מקביעותיו: "עד כאן דברי רבינו משה, מכאן ואילך דברי משה רבינו". בפירושו למורה נבוכים, מסביר אברבנאל שגם הסיפור על לוט ואנשי סדום אינו אלא חלק של חזונו של אברהם.

- אבל הלוא נאמר בין מחזה אברהם לבין סיפור סדום "וְאַבְרָהָם שָׁב לְמִקְמוֹ". האם אין פירוש הדברים שהחזון לאברהם הסתיים?

הרמב"ם: בחלום, אחד מששים של הנבואה, יכול אדם לחלום שהוא קם מחלומו כחלק של החלום. החזון לאברהם מסתיים רק עם הפיכתה של אשת לוט לנציב מלח. אנו חוזרים אל המציאות היומיומית אחרי השכמתו של אברהם: "וַיִּשְׁכַּם אַבְרָהָם בַּבֶּקֶר... וַיִּשְׁקֶף עַל פְּנֵי סֹדֹם וַעֲמֹרָה... וַהֲגִה עָלָה קִיטָר הָאָרֶץ פְּקִיטָר הַכֶּבֶשֶׂן... וַיִּזְכֹּר אֶל־הָאֱלֹהִים אֶת אַבְרָהָם וַיִּשְׁלַח אֶת לוֹט מִתּוֹךְ הַהֶפְכָּה".

- לפי זה, החזון על ההתעללות בסדום היא תשובת הקב"ה לאברהם שחשב שיש עשרה צדיקים בסדום. ולמרות זאת האם לא נראה לך שפירושך נועז מדי?

הרמב"ם: נועז? במבוא לפרק 'חלק' שבמשנת סנהדרין הסברתי שיש בין לומדי היהדות שלוש כיתות. "[אנשי הכיתה] הראשונה... שלא הבינו החכמה והם רחוקים מן התבוננות... סוברים שלא כוונו

החכמים ז"ל בכל דבריהם הישרים והמתוקנים אלא... על פשוטם... ומי יתן... שיהיו שותקין". בשניה, מצויים האנשים השותפים עם הכת הראשונה בתפיסת המקורות כפרימיטיביים וכופרים בהם: "וילעגו על דברי חכמים ששכלם יותר זך מהם... סכלים יותר מן הכת הראשונה..." אני פונה אל כת שלישית "והם מעטים" ההולכים בדרך האמצע שבין הפונדמנטליזם לכפירה, ומנסים להבין את חידות החכמים וחזונות הנבואה.

- האם גם השטן הוא שם מושאל?

הרמב"ם: עולמכם המודרני איבד את המלאכים אך לדאבון לבי "פגש" את השטן. אך על כך בהזדמנות אחרת. בינתיים, חשוב על השמות. 'שטן' מתארת את הסטייה מהדרך הנכונה. גם 'סמאל' הוא שם סמלי. החכמים תיארו את המלאכים המלווים אותך בצורה סמלית כעומדים האחד, הטוב לימין, והשני, הרע לשמאלך. מכאן השם סמאל.

- יש בדבריך רמז פוליטי?

הרמב"ם: ביישתני! שכחת את הנאמר בזכריה (ג, א): "וְהַשָּׁטָן עִמָּד עַל יְמִינוֹ לְשָׁטְנוֹ". גם השמאל וגם הימין יכולים להיהפך לשטניים, הסוטים מהדרך הנכונה. אך הפוליטיקה נועלת את שיחתנו.